

ПОВЕРНЕННЯ ТЕМИ: ФІЛОСОФСЬКІ ДИСКУРСИ ВІЙНИ

RETURN TO THE TOPIC: PHILOSOPHICAL DISCOURSES OF WAR

УДК 172.4

Марк КРЕПОН,

доктор філософії, провідний науковий співробітник
Національного центру наукових досліджень,
професор Вищої нормальної школи (Париж)

Marc CRÉPON,

PhD, Research Director at CNRS,
Professor of Philosophy at the École normale supérieure (Paris)
marc.crepon@ens.fr
<https://orcid.org/0000-0002-8836-0697M>

ВИПРОБУВАННЯ МИРОМ.

Есей

Оксані й Сергію

Шановні колеги, дорогі друзі!

Насамперед, я хотів би поділитися з вами емоціями, що їх викликала у мене нагода поговорити з вами сьогодні, нехай навіть все ще онлайн, про «випробування миром». Ці емоції складаються більш ніж з одного почуття. Коли моя колега і друг Оксана Йосипенко звернулася до мене з пропозицією поділитися моїми міркуваннями з цього приводу, мене спочатку охопило відчуття моєї нелегітимності. Навіть якщо за останні чотири роки не було жодного дня, коли б я не думав про цю війну, навіть якщо мені неодноразово траплялося публічно висловлюватися на цю тему у Франції та, загалом, в Європі, я все-таки не маю життєвого досвіду війни. Я не знаю, що відчуває людина, коли одного дня її країна зазнає брутального нападу, коли її територію захоплює й окупує

Цитування: Крепон, М. (2026). Випробування миром. Есей. *Філософська думка*, 3, 114—126.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на засадах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

іноземна армія або ж коли одного дня вона прокидається під бомбами й дізнається про катування і страти своїх співгромадян. Я ніколи не страждав від холоду, голоду чи темряви у країні, енергетичні та продовольчі ресурси якої систематично знищуються. Я, тим паче, не знаю, як це жити з постійним страхом за близьку людину, яка воює на фронті. Зрештою, мені невідомі страждання вимушеного вигнання — цього раптового обертання і, навіть, розриву всіх тих зв'язків із живими й мертвими, зі звичними просторами й речами, усім тим, з чого складається зазвичай тканина людської екзистенції. Другим моїм почуттям є вдячність за довіру, яку ви висловили мені своїм запрошенням — так, наче попри всі ті речі, про які я щойно сказав, роздуми, якими я хотів би з вами поділитися, не є настільки віддаленими від життєвого досвіду повсякденної реальності війни, щоб *ipso facto* мали бути відкинуті як безпідставні, позбавлені ґрунту чи навіть захмарні. Я думаю, що ця довіра висловлено не стільки мені, скільки тій справі, яка колись об'єднувала нас на колоквіумах, семінарах чи круглих столах, у мирному Києві чи в Парижі, тій дивній пристрасті, яку ми всі поділяємо і якою є філософування, читання й письмо. Коли настає час війни, на всіх інформаційних каналах радіо чи телебачення, в усіх газетах та на вітринах книгарень на перший план виходять живі свідчення, що є цілком справедливим, адже вони задають вектори так необхідного співпереживання. А коли настає черга рефлексії, то головну увагу привертають, насамперед, думки експертів та військових стратегів, дипломатів та істориків. Потреба у філософському висвітленні є не такою очевидною.

Тому я дякую вам за те, що поділяєте зі мною переконання, згідно з яким навіть у жахливому контексті цієї нескінченної війни філософи не повинні мовчати в очікуванні кращих часів. Якщо справді існує одна лише відповідальність, яка стосується усіх людських стосунків — відповідальність уваги, турботи та підтримки, яких потребує вразливість та смертність іншого, як може філософія зневажити цю відповідальність під час війни, коли ці вразливість та смертність зростають в неймовірних і нестерпних пропорціях? «Ніщо людське не є мені чужим»: чи не є це таємною мантрою її відданості шляху критики, неявною обіцянкою її погляду на світ, яким потрібно охопити сьогодні всю сукупність живих істот! Вже цього мало б вистачити для того, щоб переконати нас, що бажання побачити мир в Україні є *справою всіх*, а не прагненням одних лише українців. Проте у Європи є додаткові підстави цього бажати. Потрібно бути зовсім сліпим, байдужим чи повним невігласом, щоб не бачити, що доля України та доля Європи є нерозривно пов'язаними. Чому? Тому що умови та природа миру, який покладе край збройному зіткненню на сході Європи, стосуються майбутнього всього європейського континенту.

Чому в цих умовах варто говорити про «випробування миром»? Чому «мир» випробовує нас? Щоб відповісти на це запитання, я виділю три

пункти. 1. Випробування миром — це, насамперед, випробування нескінченним очікуванням миру та його умовами. 2. Випробування миром — це випробування його достовірністю (*crédibilité*). 3. Це, зрештою, випробування його тривалістю, підтримкою та розбудовою, тобто реконструкцією суспільства, яке війна неминуче ділить і, навіть, шматує в різні способи.

I. Очікування миру

Лишень за кілька тижнів ми зможемо сказати, що війна в Україні триває більше, аніж Перша світова війна¹. Ніхто навіть уявити собі цього не міг 24 лютого 2022 року, коли російські війська вторглися на українську землю, сіючи терор на своєму шляху. Багато хто, починаючи з господаря Кремля, сподівався на початку, що українці не втримаються, і всі були вражені мобілізацією громадянського суспільства, а також героїчним спротивом української армії. Багато хто також сподівався на безлад в російській армії та її величезні втрати, й мало хто — на спротив війні російського населення, яке не мало для цього достатніх засобів, адже постійно занурене, з ранку й до вечору, в отруйну й агресивну російську пропаганду, а висловлення будь-якої незгоди з війною жорстко придушується. Проте вже минуло кілька зим, а війна триває... Нескінченна, вона приносить виснаження й знесилення. Очікування миру є болісним. Проте чим більше накопичується страждань, зруйнованих міст, скалічених життів і трауру, тим очевиднішою стає одна умова: смерті не мають бути даремними, а жертвування життів — марними. Ось чому бажання, щоб зник, зрештою, цей жах очікування нових втрат, яким позначена кожна війна, несумісне з капітуляцією, а з нав'язаною ззовні й поготів. Справді, капітулювати означає не просто відмовитися від територій, це означає заднім числом надати спротиву гіркий присмак нездатності завадити, у кінцевому підсумку, перемозі сили над правом. Якщо кінець війни в Україні стосується усього населення Європи, та навіть не лише Європи, то саме тому, що йдеться про природу цієї війни: вона є спланованою агресією, дбайливо підготовленою сумнозвісною пропагандою, вона є зневагою до міжнародного права, яка не зупиняється перед жодним військовим злочином. Саме тому не можна ігнорувати злочини проти людяності, якими відзначилася російська армія на українській землі поряд з бомбардуванням мирного населення: тортури, зґвалтування, депортації дітей. Звідси випливає, що отримання московським режимом найменшої вигоди від цих злочинів було би жахливим сигналом усьому світові. Яким сигналом? Сигналом про викидання на смітник історії усіх цих положень міжнародного права, здобутих упродовж десятиліть після закінчення Другої світової війни, які, здавалося, здатні гарантувати тривалий мир. Таким є

¹ Виступ пролунав 13 травня 2026 року.

міжнародний виклик миру в Україні. Ніщо не може бути більш руйнівним, аніж «гнилий компроміс», який, поховавши міжнародне право, надасть керівникам держав, які мріють про експансію, карт-бланш на здійснення тих загарбницьких воєн, що відповідатимуть їхнім інтересам, а також на захоплення територій, яких вони забажають.

Не треба було чекати війни в Україні, щоб побачити порушення норм міжнародного права, зокрема державами, завданням яких було забезпечити їх дотримання. Проте ще ніколи це не відбувалося з таким цинізмом. Передусім цинізмом російської влади, уся пропаганда якої не мала іншої мети, окрім як поміняти місцями позиції агресора й жертви, претендуючи на роль захисника пригноблених меншин і «рятівника» цивілізації, до якого долучився цинізм деяких націй, в тому числі європейських, зокрема Угорщини Орбана, який діяв у згоді з режимом Путіна. А також цинізм президента Сполучених Штатів, знову обраного у листопаді 2024 року, стурбованого отриманням максимального прибутку від цієї війни, попри постійні заяви, що вона його не стосується. Мир, якого він прагне, не має нічого спільного із правом, бо він визнає лише співвідношення сил. Його не цікавить, буде переможцем агресор чи жертва агресії. Переможець встановлює свій закон, а переможений приймає присуд зброї. Це підсилює тривогу очікування миру, створює нестерпне побоювання щодо нав'язування «негідного миру», тобто щодо того, що «несправедлива війна» завершиться «несправедливим миром». Отже, випробування миром пов'язане з його суперечливістю та його парадоксом. З одного боку, я можу тільки уявляти собі, наскільки український народ, що потерпає від жахів війни, чекає прояснення горизонту, припинення бомбардувань, повернення бійців з війни, возз'єднання сімей, відновлення надії на нормалізацію життя. З іншого боку, це не може відбутися за будь-яку ціну, без надійних гарантій та захисту. Чому? Тому, що недостатньо прагнути миру, розпочати перемовини й, навіть, підписати мирну угоду (а до цього, вочевидь, ще далеко): потрібно ще вірити в укладений мир. Адже мир передбачає інші стосунки між супротивними сторонами, він встановлює зв'язок взаємності й вимагає мінімуму довіри до того, що умов «мирної угоди», яка кладе війні край, буде дотримано. Якщо припустити, що це не так, що є достатні підстави сумніватися у волі тієї чи іншої сторони не просто «укласти мирну угоду», а й дотримуватися її, тоді випробування миром стає випробуванням *достовірності миру*.

II. Достовірність миру

Велич філософії полягає в її здатності створювати тексти, які не втрачають своєї актуальності десятиліттями й навіть століттями і до яких завжди варто повертатися знову. У тому, що стосується миру, невичерпним

джерелом розмірковувань є текст «Проекту вічного миру» Канта (1795)². Достовірність миру є тією червоною ниткою, що пов'язує між собою шість попередніх статей його першого розділу, остаточні статті другого розділу, а також його різні додатки. Отже, якими в очах філософа є умови, здатні забезпечити достовірність миру? Їхнім спільним знаменником є ризик, що без виконання цих умов мир від самого початку нестиме у собі зародок нових воєн чи, точніше, що одна з супротивних сторін більш чи менш відверто збереже у своєму способі укладати мир, мислити чи нав'язувати його, «приводи для нової війни». За таких умов мир, замість покласти край бойовим діям, лише призупинить їх в очікуванні сприятливої нагоди для поновлення. Така мирна угода одразу ж викликає підозру, що вона покликана лише виграти час для підготовки нового нападу, оскільки зберігає усі мотиви для нього... Інакше кажучи, що її укладання зовсім не означає відмови від наміру знищити противника. Мирна угода є достовірною, пише Кант, тільки якщо будуть знищені «усі теперішні чи майбутні приводи для поновлення війни, навіть ще невідомі сторонам, що укладають угоду, навіть такі, які можуть віднайти у запилених архівних документах найвитонченіші знавці» (Kant, 1986: p. 354).

Всі ці слова зберігають для нас актуальність. Коли мені траплялося, цими останніми роками, говорити з кимось із вас про майбутній мир, я пригадую те, що робило у ваших очах проблематичною цю перспективу: малоімовірно, що сам господар Кремля вірить у неї, і навіть якщо припустити, що перемир'я буде оголошено чи мирну угоду укладено, він все одно не відмовиться від своєї мети покінчити з незалежністю України, яку він ніколи не приймав, і від свого бажання повернути її у сферу російського впливу. Йдеться про нав'язливу ідею, котра промовисто показала, що не відступить перед жодним руйнуванням, а отже, якщо тиран заговорить про мир, нам важко буде йому повірити, оскільки цей «мир»

² М. Крепон цитує далі французький переклад праці Канта «До вічного миру. Філософський проект» (1795), що вийшов друком у 1796 році під назвою «Проект вічного миру. Філософський есей Емануеля Канта. Переклад з німецької з новим авторським додатком» (переклад зроблено з другого видання, оприлюдненого в тому самому 1796 році). Передаючи думку Канта в цілому, текст цього перекладу помітно відрізняється від пізніших французьких перекладів, які зроблені відповідно до сучасних перекладацьких принципів і досить точно передають німецький текст. Відтворення у цій статті Кантового тексту в перекладі з німецького оригіналу (як цього вимагають стандарти, прийняті в українському перекладацькому середовищі) вимагало б, своєю чергою, помітного редагування тексту самої статті (або ж її перекладу згідно з тими принципами, якими керувався анонімний французький перекладач Канта), оскільки інакше місця, де автор обіграє окремі вирази та звороти цитованого французького перекладу стали б малозрозумілими. З огляду на це, як і в попередньому перекладі статті М. Крепона (Крепон, 2023), я вирішила подати цитати з Канта у перекладі з французького перекладу 1796 року. — Прим. пер.

буде підважений його мріями про «імперську велич» та історичними спекуляціями армії ідеологів. І коли Кант згадує про «запилені архівні документи», нам одразу ж спадає на думку переписування історії та маніпуляції нею, що до них вдавався господар Кремля, коли подавав незалежність України як історичне непорозуміння, яке він покликаний виправити. Як можна вірити в мир, отруєний історією? Читаючи наступні рядки Канта, ми думаємо не лише про останні п'ять років, а, щонайменше, про останні 35 років. Кант пише про «старі» та «неясні претензії», які живлять «поганий намір заявити про них за першої ліпшої нагоди» (Kant, 1986: р. 354). Ми можемо лише пошкодувати, що європейські лідери не завдали собі праці перечитати й обдумати ці слова у 2014 році під час захоплення Криму та початку війни на Донбасі — тоді, коли президент Російської Федерації почав гострити свою зброю. Адже його «претензії» та «погані наміри» зовсім не були несподіванкою, бо колишній офіцер КДБ ніколи не приймав розпаду Радянського Союзу, схваленого голосуванням Верховної Ради СРСР 26 грудня 1991 року, і заявив у 2005-му, що це було, на його думку, «найбільшою геополітичною катастрофою століття».

Що стосується другої попередньої статті, у якій йдеться про умови можливості вічного миру, вона також промовляє до нас із небаченою актуальністю. Заборона, про яку в ній йдеться, стосується, не більше й не менше як анексії чи поглинання однією державою іншої. З того моменту, як Україна розглядає себе як державу, як суспільство людей, вона не може бути предметом жодного привласнення. Чому? Тому що в протилежному випадку буде заперечено юридичну особу, з якою ця держава себе ототожнює. Інакше кажучи, не можна включити тіло одного суспільства в тіло іншого, так само як не можна «прищепити» одне суспільство до іншого. Люди, які утворюють це суспільство, не є ні «надбанням», ні «власністю», тобто річчю, котру обмінюють, купляють чи дарують. Будьмо уважні до того, про що тут йдеться. Не більше й не менше як про безумовну повагу до «людської гідності», й наступні статті завершують її визначення, коли, зокрема, філософ забороняє використання найманців чи невиправдане утримання професійної армії. Ніщо не дає права розпоряджатися населенням на власний розсуд, задовольняючи примхи вторгнень, завоювань чи анексій, пересаджуючи їх на території, які не є їхніми.

Кант писав свій трактат в останні роки XVIII століття, напередодні наполеонівських воєн і не міг уявити собі, наскільки два наступні століття будуть позначені безперервними «прищепленнями» цього штибу чи, щонайменше, такими спробами. Він не міг собі уявити, наскільки це перетворення суспільств на товар обернеться для них зростанням злиднів, нещастя і насильства. А також усіма війнами з приводу поділу світу, експлуатації його ресурсів та домінування одних над іншими. І війна в Україні нагадала нам своєю трагедією, що, маючи Росію у себе на порозі,

ми не ubezpieчені від такого кшталту розрахунків. І ми знаємо відтепер, що тільки-но порушується умова Канта, згідно з якою «жодна держава, маленька чи велика, ніколи не може перейти під владу іншої держави» (Kant, 1986: р. 354), мир одразу ж опиняється під загрозою. Зрозуміло, що за доби завоювань і поділу багатств, які вони започаткували, європейські нації були далекі від того, щоб перетворити це на правило поведінки, яке керує їхнім ставленням до решти світу. Але потрібно піти ще далі. Це випробування миром зумовлене тим, що лишень тільки суспільство втягують у збочену гру зміни держави, його неминуче розділяють і розбивають. Оскільки кожна національна ідентичність є конститутивно гетерогенною, хіба важко знайти привід? Хіба не це зрозумів Гітлер, анексуючи Судети? Хіба не в цю вбивчу гру російська влада роками втягувала російськомовне населення Криму та Донбасу? Хіба не це живить мрію китайського керівництва «повернути» Тайвань під китайський прапор?

Кожна з попередніх статей першої частини заслуговує на довгий коментар. Перед тим, як перейти до остаточних статей, спинімося трохи на шостій попередній статті, надзвичайно важливій для нашого розуміння «випробування миром». Вона порушує істотне питання. Вона зосереджується на спадку війни й не надто вселяє оптимізм. Вона акцентує принцип, який постійно порушують з того часу: «У війні не можна дозволяти собі таку ворожнечу, яка б унеможливлювала взаємну довіру, коли постає питання миру» (Kant, 1986: р. 337; курсив мій. — М.К.). Приклади, що їх наводить Кант, безумовно, далекі від тих, що спадають на думку, коли ми говоримо про окупацію частини України російськими військами, навіть якщо вбивства та отруєння мають місце і тут. Головне не в цьому, а у використанні «принизливих стратегій», першим наслідком яких є руйнування «довіри до принципів ворога» (Kant, 1986: р. 337). Про яку довіру йдеться? Саме про ту довіру, без якої неможливо «укласти мир», без якої ворожнеча перетворюється на «війну на знищення» (Kant, 1986: р. 337).

Ніщо не робить «випробування миром» таким важким, як пам'ять про численні звірства. Невже Кант передчував ці звірства, що сьогодні позначають назвою «злочини проти людяності» і які так ускладнюють мирне врегулювання? Лише частково, оскільки наша чутливість еволюціонувала, давши нам змогу сприймати як «злочини» факти насильства, що не вважалися такими за його доби. Те, що це сприйняття стало можливим, є одним з величезних здобутків права у другий половині ХХ століття. Філософ, водночас, розумів, що пам'ять про ці злочини, жах яких супроводжує кожную «війну на знищення», як це зараз відбувається в Україні та в Палестині, — катування цивільного населення, руйнування житла, зґвалтування, крадіжки, масові страти, вимушене переселення, від самого початку унеможливають подолання недовіри між супротивними сторонами. Хіба можна сумніватися, що такий злочинний спадок

війни перебуває в центрі того «випробування миром», контури якого ми намагаємося окреслити? Скільки часу житимуть українці з образами, які закарбувалися в пам'яті: знищення Маріуполя, злочини в Бучі, які вчинили російські військові між 27 лютим і 31 березня 2022 року, чи катування мирного населення, здійснене в Херсоні? Як може бути відновлений той мінімум довіри, який один лише робить спільне життя можливим, якщо все, що відбувається, руйнує його? За доби, коли Кант писав свій «Проект вічного миру», ще не існувало норм міжнародного права і, тим паче, міжнародних судів, які могли б звинуватити «у несправедливості» ту чи ту із супротивних сторін. Тоді діяло право сильнішого. Проте філософ був переконаний, що воно не давало сторонам, що воюють, усіх прав, як це передбачала «війна на знищення», незліченні приклади якої ми бачимо зараз. «Війна на знищення». Ось, можливо, *in fine*, влучний вислів на позначення того, що робить мир випробуванням, серед тіл, уражених стражданнями, які ніщо не може заспокоїти, і сердець, що оплакують масові смерті, несправедливість невинуватих втрат, яких ніхто навіть не подумав врахувати.

В останній з попередніх статей Кант пише: «Потрібно, щоб залишалася якась довіра до принципів ворога навіть під час війни» (Kant, 1986: р. 337). В чому полягають ці принципи? Вони політичні чи моральні? Відповідь на це запитання ми знаходимо на початку другого розділу, в першій остаточній статті вічного миру, і ця відповідь незаперечно є політичною. Вона, по суті, стверджує таке: «Громадянський устрій кожної держави має бути республіканським». Як це розуміти? Для того, щоб мир був достовірним, уряди, яким належить дійти згоди щодо миру, мають бути гідними довіри. І цю довіру, в очах Канта, може гарантувати лише республіканський устрій. Це означає, *a contrario*, що дуже важко довіряти мирним деклараціям та обіцянкам урядів, які не мають такої гарантії. Питання полягає в тому, якими є критерії та умови, що роблять «республіканський» устрій гідним довіри. Відповідь Канта є чіткою: він передбачає принципи урядування, «сумісні 1) зі свободою, яку мають усі люди як члени суспільства; 2) із підпорядкуванням усіх як суб'єктів спільному законодавству; 3) із правом рівності, яку всі мають як члени держави». Якщо ми здатні читати між рядками, ми бачимо, що ці умови виключають ніщо інше, як деспотичні режими, які убивають свободу та рівність. Кажучи іншими словами (які не є словами Канта), достовірність миру стає ще більш проблематичною, якщо одна із країн, що воюють, перебуває під гнітом диктатури. З цього моменту перевага, що надається республіканському режиму стосовно його здатності укласти мир, розуміють наступним чином. На підставі перелічених умов можна вважати, що республіканське урядування, як його визначає філософ, відрізняється від усіх інших тим, що встановлює між урядовцями та

урядованими *правові стосунки*, а не просто *стосунки сили і що такі стосунки є головним критерієм довіри до нього*.

Чому? Бо це означає, що рішення розпочати війну, так само як зупинити її, не буде наслідком довільного бажання тирана, хоч би яким було його ім'я, котрий надає собі право нав'язувати всім свою волю. Кожен громадянин бере участь в ухваленні цього рішення, підтримуючи його або ні. І кожен, таким чином, обирає, враховуючи вплив цього рішення на свої безпосередні умови існування. Якщо такий вплив є здебільшого негативним, мало ймовірно, що більшість погодиться оголосити війну. «Оголошити війну для громадян означає погодитися на всі жахіття війни, а саме особисто воювати, віддавати власні кошти на війну, відновлювати всі руйнування, які вона несе (...) Звісно, ніхто не квапиться вдаватися до такої авантюри» (Kant, 1986: р. 337). Все виглядає зовсім по-іншому, коли рішення опиняється повністю в руках тирана. У нереспубліканських режимах урядування, підкреслює Кант, «оголошення війни є найлегшим рішенням». (Kant, 1986: р. 337). Воно обходиться тиранові недорого з того моменту, коли, культивуючи зневагу до життя, яка не знає жодної межі, він зникає розпоряджатися життями своїх підданих на власний розсуд.

Те, що стосується війни, стосується також миру. Якщо тиранові легко ухвалити рішення про війну, як довіряти його рішенням щодо миру? Як позбавитися підозри, що він будь-якої миті може знову розв'язати війну, щойно для цього складуться сприятливі умови? Це випробування, яке полягає в достовірності миру, ми тепер можемо сформулювати в інших термінах. Чи можна вірити в мир, якщо його дотримання цілковито залежить від доброї (чи недоброї) волі тирана? До цієї першої невизначеності приєднується інша. Як деспот, який знущається над власним населенням, який не зважає на жодні права і не відступає перед застосуванням сили, щоб підкорити своє власне населення, може заборонити собі вдаватися до насильства, щоб нав'язати свою волю іншим народам? Жорстокий і брутальний з тими, ким він керує, як він може поводити себе інакше з іншими? Ось що є найбільшою складністю для миру у війні в Україні. Вона впливає зі сп'яніння від влади, з божевілля сили та влади господаря Кремля. Вона від самого початку позначена дисиметрією правлячих режимів та їхніх керівників: з одного боку, мирна Республіка, в Кантовому сенсі слова, яка так чи інакше стала на складний шлях демократії, з іншого боку, репресивна тиранія, яка не зупиняється перед кровопролиттям, щоб встановити своє повне панування над тими, хто залежить від її волі. І потрібно дуже добре зрозуміти одну річ: різні очікування від миру. З одного боку, прагнення суспільства, вільного від насильства і жорстокості війни, з іншого — підступне живлення культури страху, ворожості та брехні, які створюють передумови майбутніх конфліктів.

III. Відбудувати суспільство

Уявімо собі, що настав, нарешті, час миру — він неминуче настане, але випробування миром на цьому не закінчатися. Війна залишить свої сліди всюди. Її спадок — це страждання і кров, які будуть вимірюватися й порівнюватися, які міститимуть у собі ризик поділу, якщо не розколу суспільства. Тієї миті, коли суспільству найбільше буде потрібна консолідація, увесь цей спадок образ і ресентименту, увесь цей пласт насильства, акумульованого в серцях і головах, загрожуватиме вибухом. Що стосується України, цей виклик є величезним. Суспільство буде змушене подолати більше ніж один розкол. Зараз трохи дивно і важко зазирати у майбутнє, зараз, коли вибухи бомб ще не вщухли і відспівування загиблих ще не завершено. Проте спробуймо, такою є доля філософів, довіритися передчуттям нашої уяви. Якими можуть бути ці розколи? Вони належатимуть, назагал, до двох порядків. Передусім, вони будуть зумовлені пережитим досвідом війни. Не у всіх він був однаковим, і це породжуватиме відмінності. Є ті, хто воював, а є інші; серед цих інших є ті, хто потерпав від холоду і темряви, кого день і ніч переслідували бомбардування та руйнування, і ті, хто обрав шлях вигнання і чие повернення, таке бажане, буде важким. Коли настане час миру, ніхто не зможе судити, наскільки руйнування, втрати та накопичення смертей, що закінчатся з його настанням, травмували життя сусіда, друзів і колег там і тут.

Водночас, я хотів би наголосити на тому місці, яке посядуть у суспільстві ті, хто вижив у битвах й повернувся у громадянське суспільство, охоплений спогадами про жорстокість війни, якщо не жахом від неї. На цьому не буде зайвим спинитися. Коли ми розмірковуємо про європейські конфлікти кривавого XX та XXI століть і навіть повертаємося на ще одне століття раніше, не можна заперечувати, що така «присутність привидів» стає ключовим викликом миру. Цей вислів є не надто сильним. У спустошеному світі, який намагається відновитися, вони несуть у собі стигмати війни. Навіть якщо є правдою, що її вторгнення в існування не залишає незаторкнутим нікого, ті, хто бачив смерть в обличчя, потребують особливої уваги. Вони не лише ризикували своїм життям, частина з них стали покаліченими, і майже всі вони травмовані. Вони бачили, як помирали їхні побратими, їхні «брати по зброї», які ще вчора ділили з ними все, що в їхньому житті було кращого, але найчастіше гіршого. В усіх мовах є одне лише слово, яким позначають бійців, що повернулися з жахиття фронту — це слово «ветеран». Вони зберігають у собі ці сліди крові, залишені війною суспільствам, які вона намагалася зруйнувати, зберігають тоді, коли вщухають звуки зброї, коли захист країни поступається місцем її відбудові, з усіма формами корупції та зиску, а також несправедливостей, які вони породжують. Найжахливішим є те, що цей

досвід повторюється від однієї країни до іншої та від одного конфлікту до іншого. Щойно війна закінчується, ці ветерани стають непотрібними, забутими, якщо не полишеними напризволяще, без уваги до їхніх труднощів «позбавитися війни», зцілитися від фізичних ран та психічних травм і віднайти своє місце у суспільстві.

Ціна їхнього відновлення є такою, що дуже рідко воно відбувається на рівні, гідному їхньої жертвності. Ніхто не радий зустрічі з привидами. Це, безперечно, одна з форм, яких набуває «випробування миром» тоді, коли він, нарешті, настає і найбільш нагальним видається дивитися у майбутнє, а не перейматися минулим. Не можна наказати одужати, так само, як не можна наказати бути витривалим. Жити в мирі означає жити разом зі спогадами про війну. Важливо, таким чином, не нехтувати стражданнями, а також очікуваннями і фрустраціями, які можуть їх супроводжувати. Ті, хто вижив, мають потребу не лише в почестях, героїзації та визнанні, вони також потребують супроводу, лікування, включення в суспільство. Отже, виклик, який постає перед професійними будівничими миру та іншими «будівничими майбутнього» в цілому, є таким: допомагати день у день тим, хто все віддав війні й зіткнувся зі смертю, уникнути травматичних спогадів про її жахи, давати їм якийсь шанс скористатися миром, дати змогу їхнім життям початися знову.

Другий розкол, викликаний війною в Україні, пов'язаний з її множинним, мультикультурним і багатомовним устроєм. Яким чином українці й росіяни можуть повернутися до співжиття без того, щоб перші справедливо не покладали на других тягар своєї недовіри та свого ресентименту? Як вони зможуть уникнути *ненависті* до всього того, що близько чи віддалено пов'язане з Росією, росіянами, їхньою мовою та культурою? Навіть якщо припустити, що колись це стане можливим, ніхто не в праві від них цього вимагати. Що стосується російськомовного населення, яке вирішило залишитися в Україні, воно не зможе цього зробити, не засвідчивши вголос і відверто свого осуду агресії та відкидання її причин, які наводяться сумнозвісною пропагандою Кремля для її виправдання. Якщо цього не станеться, залишатиметься підозра, що ворог все ще тут і мир буде затьмарений високим ризиком, що ворожнеча відновиться у формі «громадянської війни», яка буде відхрещуватися від цієї назви. Отже, як українці зможуть співіснувати з росіянами в цій непримиренній пам'яті про лиха війни?

Я часто запитую себе, якого значення ми можемо надати, у сьогоднішніх війнах, тому «космополітичному праву», обмеженому «умовами універсальної гостинності», яке Кант перетворює на третю остаточну статтю вічного миру (Kant, 1986: р. 350) у «Проекті», який датований 1795 роком і який слугує для нас провідною ниткою міркувань. Згадаймо його терміни! Кант пише: «У цій статті, як і в попередніх, йдеться про

право, а не про філантропію. Гостинність означає, отже, тільки право, яке має кожен чужоземець — право не бути визначеним як ворог у країні, в яку він приїздить. Можна відмовити йому у в'їзді, якщо це не шкодитиме його існуванню. Проте не можна ставитися до нього вороже, якщо він нікого не образив. Йдеться не про право бути прийнятим у будинку приватної особи [...] Йдеться про право, яке мають усі люди — право просити іноземців про перебування у їхньому суспільстві, й це право ґрунтується на спільному володінні земною поверхнею, кругла форма якої змушує людей толерувати одне одного, тому що вони не можуть розсіюватися до нескінченності, тому що первісно ніхто не має більших прав, ніж інші, проживати в якомусь її кутку» (Kant, 1986: р. 350).

Концепт, який ми хочемо зараз увести, не належить до словника Канта. Він належить наступному століттю. То чому ми маємо його використовувати? Тому, що його аналіз попереджає нас, із майже пророчою проникливістю, про загрозу, яка насувається: загрозу націоналізму. Тим, що його вирізняє в усіх його формах і програмах, є нехтування згаданим правом і звуження — ідеологічне, політичне й культурне — його умов, якщо не перекручення самого його принципу. Націоналізм проголошує, насправді, от що: не всі мають однакові права проживати на цій землі, а поміж тих, хто вже живе на ній, не всім має бути дозволено продовжувати тут жити. Ми звикли бачити у спалахах національної ворожнечі, у їхній заразливості та вибуховості як рушійну силу воєн, так і пристрасті, якою вони живляться. Те, що каже нам Кант, є насправді дуже простим і дуже істотним: мир нічому не служить, він ніколи не є Миром, про який ми насправді мріємо, тобто гарантом тривалої безпеки, якщо він не умиротворює ці пристрасті. Ще менше, якщо він приривчається до них і їх підтримує. А отже, націоналізм є не лише вектором війни, він також є перешкодою миру. І навіть якщо мирну угоду укладено, він підважує та отруєє її як Дамоклів меч, підвішений над конструкцією миру.

Адже немає війни, кривавий спадок якої, як ми вже згадували, не породив би бажання помститися; мир не дає змоги задовольнити це бажання й існує великий ризик того, що його реалізація може набути тих дискримінаційних форм, які дають зрозуміти іншим, що їм тут не раді, інакше кажучи, що їм краще б звідси забиратися до того, як їх змусять до цього силою, ціною насильства, яке означало б саморуйнування миру. Попередження автора «Проекту вічного миру» залишається, таким чином, однозначним. Чому заперечити гостинність означає повернутися до миру спиною? Чому потрібно сприймати буквально слова філософа, що мир не має іншого горизонту, ніж «ідея космополітичного права» (Kant, 1986: р. 353)? Тому що цим він наголошує: мир полягає не у побудові нових бар'єрів, лінгвістичних, культурних, релігійних або тих, що апелюють до крові чи походження. Більш як два століття відділяють нас

від міркувань Канта, і сьогоднішні війни мають небагато спільного з його уявленнями про війну. Здатність до руйнування, якої набуло людство, значно перевищує його уяву. Водночас ми можемо знайти у третій статті його проекту вічного миру наступне попередження. Будьмо обережні з усіма цими чинниками, які створюють бар'єри між нами! Захистімося від використання їх задля війни! Спробуймо відкинути таке у принципі! І будьмо наполягати на необхідності боротися із цим, хоч би якими були відмінності, що слугують для неї приводом.

Жити у мирі означає, насамперед, навчитися жити разом з іншими, так, щоб минуле, хай там яким болісним воно було, не виключало такої можливості, а також такого бажання... Це починається всередині наших кордонів, у спільному просторі, у якому ми повинні почати з визнання того, що тут співіснують більш ніж одна мова, більш ніж одна культура і, можливо, більше ніж одна пам'ять, і зовсім не обов'язково, щоб вони узгоджувалися між собою. Будувати майбутнє з тими, довіряти кому заважає спадок війни, який навіть штовхає до ненависті, це, мабуть, найскладніше з того, що від нас вимагає мир. Звідси випливає, що гостинність, до якої закликає філософ, замість того, щоб бути «фантастичним перебільшенням права», становить, як він пише із пророчою проникливістю, «найвищий ступінь досконалості, необхідний для негласного кодексу цивільного й публічного права» (Kant, 1986: p. 353). Цей «найвищий ступінь досконалості», ця неймовірна мета миру, є також *in fine* найважчим випробуванням, нерозривно моральним та політичним, яке повинен подолати мир.

Париж, квітень—червень 2026

Переклад з французької Оксани ЙОСИПЕНКО

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Крепон, М. (2023). Про війну в Україні: ціна демократії. Філософська думка, 1, 131—147. <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.131>
- Kant, E. (1986). *Projet de paix perpétuelle* (trad. d'un auteur anonyme (1796), revue par Heinz Wismann). Dans: *Œuvres philosophiques*, t. III. Paris: Gallimard; Bibliothèque de la Pléiade.

Отримано / Recieved 25.07.2026
Опубліковано / Published 24.09.2026